

Medya ve Toplumsal Hafıza

Gökçen Başaran İnce
Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi
. . .

Özet

Medya, geçmişin kendi kabul ettiği resmi aracılığıyla toplumsal hafızanın yapılandırılmasına katkıda bulunur. Kimi zaman seçici ve kasıtlı bir unutmayı teşvik ederek 'yapısal amnezi'yi güçlendirir, bazense toplumsal oydasımlı sağlamak adına, geçmişin bazı olayları gündemde tutulur, unutulmasına izin verilmez. Ancak her şekilde, geçmiş seçici bir yapılandırılmaya maruz kalır. Kitle iletişim araçlarının geçmiş bilgisini inşa edışı ve toplumsal hafızayı etkileme kanalları, bu makalenin temel konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Medya, kolektif hafıza, sosyal hatırlama ve unutmama, tarihsel hafıza, kültürel hafıza.

Media and Collective Memory

Abstract

Media contribute in the reconstruction of collective memory through the self-images of the past. They strengthen 'structural amnesia' by encouraging selective forgetting, or construct agenda on purposely selected events in order to maintain solidarity and provide cohesion. In every case, the past is constructed selectively. The aim of this article is to probe the ways in which media reconstruct the past and mold collective memory.

Key words: Media, collective memory, social remembering and forgetting, historical memory, cultural memory.

Medya ve Toplumsal Hafıza

Toplumsal hafıza kavramı, akademik bir ilgi alanı olmanın dışında “geçmişle hesaplaşma, geçmişle yüzleşme” başlıkları altında gündelik hayatı etkileyen ve geçmişi algılama biçimimizi değiştiren kuşatıcı bir kavram olmaya başladı. Tarih, sosyal psikoloji ve sosyoloji disiplinlerinde farklı teorik ve ampirik tartışmalara nesne olan bu kavram, özellikle ülkemizde, iletişim alanında henüz dokunulmamış ve üzerine düşünülmemiş bir konu olma özelliğini sürdürmektedir. Geçmişiyle ilişkisi sorunlu ve geçmiş bilgisinin şekillendirilmesinin neredeyse resmi bir proje halini aldığı ülkemizde, farklı sosyo-politik grupların geçmiş deneyim ve algılarının yapısökümü, travma ve yas çalışmalarına önem verilmesi ve geçmişle ilişkinin “atışmasız yeniden tesisi”, toplumsal kohezyon ve sosyal barışın inşası için önemli gözükmektedir.

Hafızanın dolayımsal bir etkinlik olduğu gerçeği, kitle iletişim araçlarının toplumsal hafızanın inşasındaki önemini kavramayı sağlamaktadır. Etrafımızı kitle iletişimi dolayımı ile algıladığımız ve kanaatlerimizi bu aracılık üzerinden biimlendirdiğimiz düşünüldüğünde güncelin bilgisi gibi geçmiş bilgisini de bu tarz bir “dolayımsallık” üzerinden tesis ettiğimiz söylenebilir. Bu bağlamda toplumsal inşa sürecinde, kitle iletişim araçlarının bugüne taşıdığı geçmiş dirilmekte, tanıkları ya da kurbanları ile yzleşilmekte; bastırılan ve çoğu zaman sansür edilen geçmiş ise ötelenmekte, unutturulmaktadır. Karşı-hafıza, resmi tarih anlatısının gücünü sürdürdüğü ülkemizde, çoğu zaman yaşam alanı bulamamakta, alternatif bilgi kanalları ise kiteselleşememektedir. Dolayısıyla geçmiş, ana anlatının (*master narrative*) verili bir parçası olmayı sürdürmektedir.

Bu çalışmanın amacı, kitle iletişiminin toplumsal hafızayı biçimlendirmedeki etkisi ve kanallarına betimsel bir “giriş yazısı” ile çerçeve çizmek, bu konudaki çalışmalara perspektif sunmak ve alana dair farklı soru ve merakları uyarmaktır. Bu bağlamda çalışma, ampirik verilerden çok teorik bir tartışma ile desteklenmektedir.

Toplumsal hafıza neyi anlatır? Kolektif, tarihsel, kültürel hafıza

Kolektif Hafıza

Birden çok insanın birbiriyle deneyimlediği herhangi bir olayın belleklerinde bıraktığı farklı izler, kolektif bir hafızanın oluştuğunun göstergesidir. Aynı olayı deneyimleyen iki kişi, olayı farklı açılarıyla anımsayabilir, ancak anımsanan olay tektir. Sosyal grupların herhangi bir olayı eşzamanlı yaşamalarına gerek yoktur. Geçmiş bilgisinin paylaşımı ve aktarımı, kolektif hafızanın oluşumu için yeterlidir. Aile, sosyal gruplar, kitle iletişim araçları bu bilgi akışının farklı kaynakları olabilir. Bu kaynaklardan akan bilgi, bir süre sonra grubun sosyal hafızasını oluşturmaya başlar.

Kolektif hafıza, grubun ortak deneyimini ve alanını anlattığı için kolektivite içerir ve topluluğun geçmişe dair ortak bir imaj paylaşmasını sağlar. Bu anlamda, geçmişte birlikte yaşamayı değil birlikte hatırlamayı gerektirir. Birlikte hatırlama edimi, sözlü kaynaklardan kuşaktan kuşağa geçen enformel bir paylaşım olabileceği gibi, medya ürünleri ya da farklı

dolayımsal (*mediated*) etkinlikler aracılığıyla gerçekleşen bir süreç de olabilir.

Kolektif hafıza, aile ya da ulus gibi farklı çıkar ve motivasyonlara sahip herhangi bir sosyal grubu birleştiren ortak bir kimliğin keşfidir. Toplumda farkındalık yaratmak için, herhangi bir geçmişin seçilmesi yeterlidir. Bu geçmiş, duyguları yönetmeli, insanları eyleme teşvik etmeli ve algılanmalıdır; kısaca, sosyo-kültürel bir eylem modu olmalıdır (Confino, 1997: 1390). Kolektif hafıza bu yönüyle grubun kitlesel mobilizasyonu için gerekli motivasyonu sağlar. İçlerinde anlamlı tarihi barındıran ve bu yönleriyle de hafıza ve kimliği tetikleyen kurumlar, kültürel pratikler ve fiziksel mekânlar “hafıza rezervuarları” (Gross, 2002) olarak iş görürler. Hafıza rezervuarları, kuşak farkını minimize eden ve topluluğa kendi kendini “hayal ettiren” ana malzemeyi oluşturmada temel işleve sahiptir. Nora’nın “hafıza yeri”¹ (*site of memory*) (Nora, 2006) terimi de benzer bir kavramsallaştırma denemesi olarak düşünülebilir.

Kolektif hafıza, bireysel hatırlamalara, resmi anma törenlerine, kolektif temsillere, ortak kimliklerin ruhani ve yapıcı özelliklerine gönderme yapmak üzere kullanılmaktadır. Kolektif hafızanın kişisel tanıklıkta, sözlü tarihte, gelenek ve mitte, dil, sanat ve popüler kültürde konumlandığı söylenebilir (Olick, 1999: 336). Bu yönüyle kavramın, mutlak anlamda “dolayımlanmış” bir bilgi aracılığıyla oluştuğu söylenebilir.

Kolektif hafıza, ulus inşası ve ulusal kimlik için önemli bir temel oluşturur. Kuşaklar arasında zamansal devamlılık imgesi yaratan bir bağ kurar ve var olan sosyo-politik düzeni meşrulaştırır (Gross, 2002: 342). İnşa edilmeye çalışılan kimliğe bir tarihsel töz verme, bir derinlik kazandırma işlevi görmek ve topluluk üyelerinde aynı kaderi paylaşma duygusu uyandırmak (Bilgin, 2008: 36) kolektif hafızanın önemli işlevlerindedir. Bu önemli işlevi nedeniyle, özellikle ulus-inşasının ilk evrelerinde toplumsal hafıza kaderine terk edilmez. Devlet, belirlediği “kırmızı çizgiler” etrafında şekillenen resmi hafızayı alt gruplara empoze eder. Toplumsal kohezyonun ancak çatışmasız bir kamusal alandan doğacağı fikri nedeniyle, şimdi gibi geçmiş de homojenize edilmeye çalışılır. Bilgin’e göre;

1 Bu kavram, Türkçe’de bazen “hafıza mekânı” bazen “bellek yeri” olarak karşılanmaktadır. Kavramın Fransızca orijinalindeki “*lieux*” terimi “mekân” (*espace*) değil, “yer” anlamı taşıdığından, bu çalışmada “hafıza yeri” kavramı tercih edilmiştir.

Ulusların çoğu kez bir krizin, bir savaşın ardından kurulması nedeniyle zedelenecek özsaygısını yükseltmek, aşağılanan benlik imajını yüceltmek gibi o an için zorunlu ama daha sonra işlevini yitirecek olan bir misyon yüklenir kolektif bellek. Ulus çatısı altında birleşme, ortak bir geçmiş aidiyetini varsayar ve bu nedenle kolektif belleğin inşasında gerçeklik kaygısı taşınmaz. (...) Devlet ortak belleği pekiştirirken, özel bellekleri bastırır. Dolayısıyla ulusal anlatı, bastırılmış bellekleri içinde barındırır (Bilgin, 2008: 38).

Ulusal kimliğin tarihsizlikle malul doğası, onun tarih bilgisine duyduğu gereksinimi artırdıkça, kolektif hafızanın içeriğini oluşturan ortak tarih bilgisi de sürekli revize ve manipüle edilir. Ulusu kuran ana anlatılar, kolektif hafızanın da temel malzemesini oluşturur. Resmi tarih tezlerinin popülerize edildiği alanlar, aynı zamanda kolektif hafızanın güncel gereksinimlerle şekillendirildiği benzer alanlardır.

Licata, Klein ve Gély, kolektif hafızanın toplum ve bireyler için işlevlerini dört temel saptamayla açıklamışlardır: kimlik tanımlama, kimlik yüceltme, grup eylemlerini meşrulaştırma ve grubun harekete geçirilmesi (kolektif mobilizasyon). Buna göre kimlik tanımlarken, kolektif hafıza grup üyelerine kim olduklarını, nereden gelip nereye gittiklerini söyleyen öyküler sunar. Bu öyküler, genelde iç grubu yüceltirken dış grubu ötekileştirir. Başarılar öne çıkarılır; etik dışı, olumsuz eylemler, hatalar ise örtülür. Böylece özsaygı korunmaya çalışılır. Mevcut norm ve kriterlere uygun bir geçmişin seçimi, andaki eylemleri de haklı gösterir. Geçmiş, aynı zamanda bir topluluğu harekete geçiren en önemli kaynaklardandır zira kimliksel taleplerin yer aldığı söylemlerde, geçmişe referanslar etkili bir retorik biçimi olarak işlemektedir (aktaran Bilgin, 2008: 39). Toplumsal kohezyonun eksik olduğu toplumlar için, geçmişteki ortaklıkların öne çıkarılması hayati önemdedir. Gruba aidiyetin eksik olduğu sosyal gruplar, ortak duygular ve eylemler etrafında mobilize olamayacakları için, ortak bir yaşamı sürdürme olasılıkları azalır. Kolektif hafıza işte bu noktada devreye girerek topluluğu geçmişte paylaşılan anılar konusunda ikna eder. Ortak bir dil, din, gelenek ve yaşam birlikteliği topluluğu rastlantısal olmaktan kurtarır. Kolektif hafızanın duygusal anlamda yarattığı birlikteliği, tarih, resmi ve bilimsel anlamda başarmaya çalışır. Topluluğun ortak bir atadan geldiği, aynı tarihsel deneyim ve olaylardan beslendiği, aynı kahramanlara sahip olduğu fikri belgelerle didaktik bir tarzda anlatılır.

Kolektif hafıza tarih değildir. Yine de zaman zaman benzer bir malzemedir şekillendirilir. Hafıza kolektif bir fenomendir ancak kendini bireylerin edim ve ifadelerinde açığa vurur. Tarihsel ve sosyal olarak uzak geçmişin olaylarınca ele geçirilmiş olabilir ancak genelde güncelin ihtiyaçlarını gözetir. Bilinçli bir manipülasyonun sonucu olabileceği gibi bilinçdışı bir soğurmanın da ürünü olabilir ve her zaman dolayımıldır. Karakteristiklerinden çok etkileriyle ve sadece dolaylı yollardan gözlemlenebilir (Kansteiner, 2002: 179-197).

Tarihsel Hafıza

Bireylerin doğrudan deneyimlemedikleri olaylar hakkında dahi kanaat geliştirdikleri gözlenir. Birinci Dünya Savaşı'nı ya da Nazi Soykırımı'nı deneyimlememiş olanların, hatta bu olayları yaşayan kuşakların tarihsel mirasçısı olmayan farklı ulusların bu tarihsel vakalar hakkında ahlaki ve politik görüşleri bulunmaktadır. Tarihsel hafıza, geçmiş bilgisinin bu yönüne gönderme yapmaktadır. Uzun zaman öncesi yaşanan olaylar, sosyal aktörlere dolayımıl bilgi aracılığıyla ulaşmakta, olayı yaşamamış bireyler, anma etkinlikleri, ritüeller gibi performatif ya da yazılı ve görsel kaynaklardan, geçmiş bilgisinin kendisine olmasa da kurumsal yeniden inşasına ulaşmaktadır.

Bireyler olayları doğrudan anımsamaz; dolayısıyla, olaylar okuma, dinleme, anma etkinlikleri gibi insanların bir araya geldiği endirekt ortamlarda hatırlanır. Bu ortamlar, grubun ortak iş ve başarılarının gerçekleştiği anlardır. Tarihsel hafıza, sosyal aktörlere yazılı kaynaklar ya da fotoğraf gibi diğer kayıtlar aracılığıyla ulaşır. (Coser, 1992: 369). Hafızanın bu türü, kitaplar, filmler, anma törenleri, eğitim sistemi aracılığıyla bireye dolayımıl olarak ulaşan bilgiyi içerir (Levy, 2002: 91). Dolayısıyla geçmiş bilgisi olayı doğrudan deneyimleyenlerin değil; sonradan bu bilgiyi yaşatmak için yapılandırılanlar ve buna maruz kalanların hafıza bilgisidir. Bu çaba çoğu zaman bilinçli bir çabadır ve geçmişin şimdide yeniden inşasını kolaylaştıracağı bilinerek yapılandırılır.

Tarihsel hafıza, geçmişin bilim adamı tarzında yeniden inşasıdır. Bizden öncekilerin çevrede bıraktıkları izlerin sistematik analizini temel alır. Kolektif hafıza ise aksine bu izlerin nesillerle iletilmesine dayanır. İkisi birbirinden bağımsız değildir. Tarihsel hafıza geçmişin anılarını kıra-

rak inşa olur ama bu anılar yaşayan temsilçerimize bulaşır, geçmişe bakışımızda devreye girer. Buna karşılık tarihsel üretim de kültürel mirasa katılır, onu dönüştürür ve dönüştür. Tarihsel hafızada bir iz haline geldiğinde kolektif hafızada yer bulur (Bilgin, 2008: 35). Hafızayı katmanlı bir bilgi olarak düşünürsek kolektif hafızanın en altta, tarihsel ve kültürel hafızadan birikenler ve kendi deneyimleri aracılığıyla yapılandığını söyleyebiliriz.

Kültürel Hafıza

Grup kimliğinin tutarlılığı, bireysel kimlikte olduğu üzere grup üyelerinin üzerinde hemfikir olduğu sabit bir geçmiş kurgusuna gereksinim duyar. Yapılandırılmış ortak bir geçmiş, önem verilen ortak olaylar ve onların çelişmeyen yorumları, grup kimliğinin tutarlılığını ve dolayısıyla topluluk olmayı kolaylaştırır. Geçmiş kurgusunun farklı iletişim kanallarından yaygınlaştırılması kültürel hafızayı oluşturur. Hafıza bu süreçte canlıdır ve inşası devam etmektedir. Grup üyelerinin yaşamlarıyla sınırlı iletişimsel hafıza aracılığıyla, bireyden bireye aktarılmaktadır. Öte yandan kültürel ve tarihsel hafıza aracılığıyla ise grup üyelerini aşan bir tarihselliğe ulaşmaktadır.

Kültürel hafıza, geçmişe dair paylaşılan anıların ne oranda dolayım lanma (*mediation*), metinselleşme (*textualization*) ve iletişim edimi (*acts of communication*) olduğunu açığa çıkarır (Rigney, 2005: 11-28). Kolektif hafızanın aktarım sürecinin dolayimsal niteliği ve hafızanın 'dışsal' niteliği düşünüldüğünde ve özellikle günümüzde, kitle iletişim araçlarının 'hafıza kurucu' niteliği göz önüne alındığında kültürel hafıza kavramsallaştırmasının gerekliliği daha kolay anlaşılır. İletişim araçları, geçmiş bilgisini farklı metinlerden süzerek metinlerarası bir hafıza yaratabileceği gibi; sosyal ya da otobiyografik hafızanın doğrudan bilgisini kullanarak iletişim edimine dayalı bir bilgi formu da oluşturabilir. Örneğin toplum için önemli bir savaşın farklı kaynaklardan bir yazı dizisi oluşturularak anlatımı metinselleştirilmiş ve dolayım lanmış bir hafıza inşa ederken, bu savaşa katılmış ünlü bir komutanın anıları ise bir iletişim edimi olarak düşünülebilir.

Kültürel hafızanın oluşumunda önemli işlev gören araçlara şu örnekler verilebilir: anıtlar, heykeller, tarih ders kitapları, binalar, cadde ve

meydan isimleri, posta pulları, edebiyat ve sanat eserleri, siyasal hitabetler, anma günleri, anı kitapları, sancak ve bayraklar gibi (Sancar, 2007: 46). Bu örnekler hafızaya malzeme taşırken, aynı zamanda o toplumun gündelik kültürünün de hammaddesini oluşturur. Güncel sosyo-politik gereksinimlere göre sürekli yeniden inşa edilen bu unsurlar, aynı zamanda geçmiş üzerindeki iddiaya bağlı olarak yeniden yapılandırılır. Bugünün geçmiş bilgisini yönetmesi ve yönlendirmesi, kültürel hafızanın içeriğini oluşturan bu ana malzeme üzerinden şekillendirilir. Hafıza üzerine farklı projelerin farklı malzemeler inşa etmeye yönelmesi tam da kültürel hafızanın içini doldurma kaygısı yüzündendir.

Kültürel hafıza, hatırlama ve unutmama edimini içinde barındırır. Toplumsalın inşasında, hatırla(t)ma ve unut(tur)ma işlevi, güncel sosyo-politik ve kültürel meselelerin ele alınışı ve sorunsallaştırılmasında geçmişin bazen doğrudan bir aktör, zaman zaman da bir tanık olarak gündeme gelmesine neden olur. Geçmiş bilgisinin güncel üzerindeki olumsuz ya da negatif etkisi, toplumsalın inşasını doğrudan etkiler. Dolayısıyla geçmiş, güncel gereksinimler adına araçsallaştırılır; kimi zaman yok sayılır ya da var gösterilir. Örneğin arşivler, gelecekteki kuşaklara ulaşması istenen bilgiyi depolarken, kanonlar muhtelif eserlere bir nevi “kutsallık” atfederek onların belli değerleri sembolize etmelerini, bu yolla da yıllarca yaşamalarını sağlar. Kitle iletişim ürünlerinin arşivlenen malzemesi, ileriki kuşaklar için hem bir araştırma alanı hem de geçmişin parçalı bir simülasyonunu sunar.

Sonuçta, toplumun geçmişe dair imajını dolaylı bir bilgi üzerinden inşa ettiği ve bunu ilerleyen kuşaklara aktardığı söylenebilir. Günümüzde bu iletim, kitle iletişim araçlarının bilgi üretme tekeli aracılığıyla gerçekleşmektedir. Kitle iletişimi, tarihsel ve kültürel hafızayı biçimlendirmekte; bunun doğal sonucu ise kitle iletişiminin var kılmadığı bilgi türünün yaşam alanı bulamaması olmaktadır. Güncelin olduğu gibi geçmişin bilgisi de bu süreçten bağımsız değildir.

“Gazeteci tarihin ilk taslağını yazar”: Geçmişin medya metinlerinde yeniden üretilişi

Medya aracılığıyla üretilen bilginin dolayım sal (*mediated*) niteliği, geçmiş ve gelecek bilgisini oluşturm adaki yadsın am az önemi ve güncel gereksinimleri gidermede başvurulan birincil kaynaklardan olması, medyanın hafıza inşası için önemini artırmaktadır. Özellikle tarihsel ve kültürel hafızanın inşasında medya ürünlerinin ürettiği bilgi formu, bugün ve yarın için üretilen ‘geçmiş bilgisi’nin ana kaynağı olarak düşünülebilir.

Kitle iletişiminin her şeyden önce “dil” aracılığıyla etkin oluşu, hafızanın kuşaklararası geçişkenliğinin temelidir. Dil, bütün alışkanlıkların bir sonucu olarak mekansal, zamansal ve sosyal bakımdan “burada ve şimdi” olmayan çeşitli nesnelere “burada kılmaya” muktedirdir (Berger ve Luckmann, 2008: 58). Dolayısıyla geçmiş, dil aracılığıyla sembolik olarak yeniden kurulabilir. Dilin somutlandığı temel alan anlatı formudur. Medya araçlarının hemen tümü bir olay ya da olguyu anlatı formu üzerinden kurgular. Anlatı herhangi bir meseleyi, geçmiş-şimdi ve gelecek üçlünün düz çizgisel ya da döngüsel etkileşimi aracılığıyla anlatır. Diğer bir deyişle, anlatıda her zaman boşluklar, eklemeler vardır. Tutarlı bir bütün oluşturması için çoğu zaman kurgu ile olgu arasındaki muğlâklık kendini gösterir.

Hafıza, mit, gelenek, kimlik gibi temeli inşaya dayalı tüm kavramlar için anlatı özel bir öneme sahiptir. Bu kavramların hemen tümü, gerçekte olanlar değil, sonradan öykü halinde sunulan anlatıların yetkinliği aracılığıyla şekillendirilir. Hatırlama, her zaman bir anlam üretimiy le el ele gider. Bu anlam üretimi esnasında hatıralar yapılandırılır ve öykülere tahvil edilir. Öyküleştiri lmiş olayların düzeni, büyük ölçüde öykülemenin bir işlevidir. Bu nedenle hatırlama geçmişe bağlı değildir ya da en azından genellikle varsayıldığından daha az bağlıdır. Özellikle geçmişin inşası öyküleme, belgeleme ve yorumlama yoluyla gerçekleşen toplumsal inşanın bir ürünü olarak varlık kazanır (Sancar, 2007: 43). Hafıza, izlerde ya da geçmiş yaşanmışlıklarda kaydolunur, bu sürekli bir kayıt işlemini gerektirir. Kendinde somut bir varoluşu yoktur ve her zaman anlatıyla bitişiktir. Süreksizdir ve anlatılma eylemine bağlıdır (Santos, 2001: 175). Hafıza, geçmiş i dil ve anlatı aracılığıyla kendine demirler. Yazılı bir hale getirilirse

tarihsel ve kültürel hafızada yerini bulmuş olur, kuşaklararası dolaylı yollardan aktarımı ise sosyal hafızayı canlandırır. Kitle iletişim araçları aracılığıyla geçmiş hem öykülenmiş olur hem belgelenir.

Kitle iletişim araçlarında kullanılan metinlerde bir geçmiş 'anlatı'sı inşa edildiği düşünüldüğünde, bu anlatının ister istemez eklektik, 'akışkan ve belirsiz' olacağı ve göstergesel etkinliklerin tam değil parçalara ayrılmış bir görüntüsünü temsil edeceği söylenebilir (Rasmussen, 2002: 125). Anlatının yapısal özellikleri –çizgisel olarak giriş, gelişme ve sonuç bütünselliği taşıma eğilimi- anlatıda “boşluk” bırakmama ve devamlılık zorunluluğu ve kahramanlar/ötekiler inşa etme eğilimi, kitle iletişim araçlarının geçmiş bilgisini oluştururken, anlatı formunun getirdiği kısıtlılıklarla iş görmelerine neden olur.

Geçmişten günümüze anlatı formu farklı tekniklerle de olsa iletişimin temel öğelerindedir. Farklı kültürel dönemlerde, hafıza iletimi farklı tekniklerle meydana gelmektedir. Örneğin sözlü kültür, yaşayan hafızaya mekân sağlayan bir zaman dilimidir. Bu dönemde, hafıza ve imgelem neredeyse birbirinin yerine ikame olabilir çünkü her biri geçmiş, şimdi ve geleceği samimiyetle birleştirecek görüntüler oluşturma kapasiteleriyle tanımlanırlar. Sözlü kültürlerde hafıza gelenekle özdeşleştirilir. Gelenek, geçmişin süregiden gücüne tanıklık eder. Kolektif hafıza, yaşayan hafızanın sınırında unutmaya çekilen geçmişi yargılamak için tek referans çerçevesidir (Hutton, 1993: 17). Zamanın ve değişimin yavaşlığı, geçmişin şimdi içindeki varlığını sarsmadığı gibi, şimdi için güçlü bir referans çerçevesi sunar; çünkü geçmişin gücü gelenekte somutlanmıştır ve hala şimdi içinde yaşatılmaktadır. Bu geçiş, ritüeller aracılığıyla olabildiği gibi geçmişin anlatı aracılığıyla kuşaklar arasında sözle yaşatılması sayesinde de olur.

Matbuat kültürüne geçişle birlikte hafıza daha somut yollarla tarihselleştirilmeye başlanır. Matbuat kültürü, geçmişi metinselleştirir. Fikirler, kişiler ve olayları sözlü geleneğin alanından uzaklaştırarak ve onlara kolektif hafızada belirli bir yer ve zaman vererek, metinler okuyucuların geçmişin tarihselliğini daha derin ve malumatlı bir biçimde anlamalarını sağlar (Hutton, 1993: 19). Geçmiş artık dolaylı olarak şimdi içinde vardır. Yazı aracılığıyla geçmişin tüm mirası gelecek kuşaklara aktarılabilir

hale gelir; ancak bu profesyonelleşme, beraberinde geçmişin uzaklaşması ve somutluğunu yitirmesi olgusunu getirir. Geçmiş; izi şimdide sürülebi- len somut bir pratikten, bilgisi var olan ancak görüntüsü yitmiş bir alan halini alır. Kitle iletişim araçlarının geçmişe dair sağladığı depo-bilgi, bir arşiv kaynağı olarak geçmişin yeniden inşasına yardım eder. Ancak bu görüntü segmentler halindedir ve hiçbir zaman geçmişin gerçek resmini sağlayamaz.

Kolektif hafızanın “görsel, işitsel ve semantik” bir kodlama (Connerton, 1999: 46) aracılığıyla yapılandırıldığı düşünüldüğünde yazılı ve görsel basının, hafıza inşasındaki önemi kavranabilir. Geleneksel ve söze dayalı topluluklar “görsel ve işitsel” bir hafıza oluşturma tarzına sahipken, yazı kültürünü yaşayan toplumlarda “sembol üretici” semantik kodlama ağırlıktadır. Semantik alanların içinde hem biyografik hem de tarihsel tecrübenin nesnelleşmiş, korunmuş ve birikmiş olması mümkündür. Şüphesiz bu birikme seçicidir; zira semantik alanlar, neyin korunacağını ve hem bireyin hem de toplumun bütünsel deneyimi açısından neyin ‘unutulacağını’ belirler. Bu birikim sayesinde ki, kuşaktan kuşağa aktarılan ve gündelik hayattaki birey için erişilebilir sosyal bir bilgi stoku oluşturulur (Berger ve Luckmann, 2008: 61).

Belleğe malzeme olacak bu unsurların geçtiği “kavramsallaştırma” süreci bu noktada önem kazanır. Kavramsallaştırma (Fentress ve Wickham, 1992: 59) sosyal hafızanın aktarıldığı kanallarda uğradığı değişim sürecini ifade eder. Sosyal hafızanın temel eğilimi anlamlı ya da tatmin edici olmadığı düşünülen malzemenin elimine edilmesidir. Böylece “unutulan”lar yerine daha uygun ve kendi dünya kavrayışımızla örtüşen malzeme aktarılır. Yaşanılanlar “kavramsallaştırılmış”, bu süreçten arta kalanla kolektif hafıza inşa edilmiş olur. Medya ürünlerinin hem kodlama süreçlerinin ana malzemesini oluşturduğu hem de kavramsallaştırma aracılığıyla bu malzemenin niteliğini belirlediği düşünülebilir. Özellikle günümüzde birincil toplumsallıkların yerini medya aracılığıyla üretilmiş ikincil ilişkilere bıraktığı düşünüldüğünde kolektif hafıza için temel malzeme kitle iletişim araçlarının oluşturduğu ileri sürülebilir.

Günümüzde, görsel ve dijital medyanın yükselişine karşın, etkinliğini hala sürdüren en önemli kitle iletişim araçlarından biri gazetedir. Gaze-

tenin, gelecek kuşaklar için “belge” niteliği taşıması, gelecekteki “geçmiş”i şimdi inşa edişi, işlevinin önemini kavramaya yardım edebilir. Yaygın bir deyişe göre ‘gazeteci, tarihin ilk taslağını yazar’ (Edy, 2006: 71). Gazeteci; gelecekte tarih yazacak olanlara belge niteliğinde ürünler bırakır ve güncel sosyo-politik olayların ele alınış biçimini belirleyerek, şimdi içinden geleceği betimler. Bu anlamda ‘anlatı’ formunu tarih yazımı için işlevselleştiren ana kaynaklardan biridir. Kamusal meselelerin ele alınışında bir otorite olarak vardır ve güncel gerçekliğin ana inşacılarından biri olarak aslında gelecekte yazılacak geçmiş bilgisi için de otorite niteliğini devam ettirir (Zelizer, 1992: 72).

Gazeteci geçmiş bilgisini ‘herhangi bir dönemi sınırlandırmak’, bir ölçüt olarak benzetme yapabilmek ve tarihten çıkarılabilecek kısa açıklama ve dersler için kullanır (Lang ve Lang, 1989: 123-129). Geçmiş güncelin bilgisini inşa etmek için kullanırken aynı anda gelecekteki geçmiş bilgisini de yaratmış olur. Tarihi ya da geçmiş olayları, şimdi’yi anlamak için kullanmak, kolektif hafızayla özdeş akademik çalışmaların bir yöntemi olsa da gazetecilikte de bu yöntem kullanılır. Geçmiş; bir karşılaştırma noktası, analogi için bir fırsat, nostaljiye bir davet ve önceki olayların yorumlanmasında bir düzeltme ve telafi imkânı sağlar (Zelizer, 2008a: 379-389). Geçmiş bilgisinin gazetelerde kullanımı aynı zamanda 5N1K kuralının “Neden?” boyutunu açıklamak için işlevseldir (Zelizer, 2008b: 82). Güncel olayların tarihsellik gerektiren kimi yorum ve açıklamalarında gazeteci tarih bilgisine başvurmak zorunda kalabilir.

Geçmiş hakkındaki hikâyeler, haberlerde üç formda öne çıkar: anma (*commemoration*), tarihsel benzetmeler (*historical analogies*) ve tarihsel bağlamlar (*historical contexts*) (Edy, 2006: 74-80). “Anma” haberleri geçmişin şimdi içinde doğrudan kendine yer bulduğu haberlerdir. Toplumsal kohezyonu sağlamak için sıklıkla resmi otorite tarafından belirlenen bu günler, genelde üzerinde toplumsal oydaşmanın sağlandığı dönemlerdir. Ya da tam tersi bir anlayışla anma etkinliğinin merkezindeki mesele, resmi otoritenin üzerine kamusal oydaşımı sağlama çalıştığı bir olay ya da kişidir. Medyanın geçmişe bakışının eleştirel bir yan taşıdığı önemli dönemlerin başında anma etkinliklerinin haberleştirildiği zamanların geldiği söylenebilir (Edy, 2006: 76). Geçmişin, bugünün sosyo-politik bağlamı

içinden yeniden tartışılması için en iyi fırsat, bu dönemlerde yakalanır. Medyanın tarihsel hafızayı oluşturan bilginin ana mecrasını oluşturduğunu düşündüğümüzde, anma etkinliklerin geçmiş üzerine tartışmaları tetikleyerek, tarihsel hafızanın içerdiği malzemeyi de bugün içinden yeniden güncelleştirdiği söylenebilir. Bu dönemlerde toplumu oluşturan farklı sosyo-kültürel ve sınıfsal gruplar, geçmişin yeniden anlamlandırılmasına konu olan anma etkinliği üzerine kendi grup tarafgirliğini seferber ederek farklı yorumlar getirir.

“Tarihsel benzetmeler”, anma etkinliklerinin aksine şimdi yaşanan bir durumu analiz ve sonuçlarını tahmin üzere açıkça geçmiş, şimdiyle ilişkilendirmeye teşebbüs eder. Şimdi yaşanan bir ikilem, geçmişte yaşanmış bir krize benzerliği üzerinden inşa edilir ve geçmiş ‘tarih dersi’ olarak referans alınır. Tarihsel benzetmelerin özellikle politik otoriteler tarafından kullanıldığı ve bazen çok uzak geçmişin dahi, güncel meselelere atıf verilirken araçsallaştırıldığı görülür (Edy, 2006: 78). Toplumsal seferberliğin kriz içinde olduğu ve toplumsal kohezyonun aşındığı dönemlerde tarihsel benzetmelere daha sık başvurulduğu gözlenebilir. Toplulukların kuruluş dönemi, özellikle ulus inşasının en krizli dönemlerinde, tarih bilgisine daha çok gereksinim duyulduğu zamanlarda, tarih hem sosyal gruba özgüven aşlamak hem de gruba tarihsellik sağlayabilmek için kullanılır. Tarihsel benzetmelerin ana teması “şanlı geçmiş ile sıradan şimdi arasında kurulan dekoratif zıtlık” (Lukács, 1982: 222) aracılığıyla gruba kendine karşı tarafgirliğini artırıcı malzemeyi sağlayabilmektir. Burada sıklıkla grubu diğerlerinden ayırarak kimliğini betimleyici bir ‘biz/onlar’ diyalektiği de söylemsel olarak öne çıkarılır. Tarih bilgisinin nihai amacı genelde şimdinin sorunlarıyla baş etmede geçmişten çıkarılacak moral derslerdir.

“Tarihsel bağlamlar”, tarihsel benzetmelerden şimdiki duruma dair geçmişte, geçmiş bilgisinin izini sürmesiyle ayrılır. Geçmişte yaşanan herhangi bir olayı, şimdi yaşanan herhangi bir olaya benzeterek açıklamak yerine tarihsel bağlam ‘bu noktaya nasıl gelindiği’ni açıklar. Nedeni açıklamaya çalışmak, bir gazeteci için bir benzetmeyi açıklamaktan daha riskli bir iddiadır. Bu noktada gazetecinin daha meşrulaştırıcı kaynaklara ihtiyacı vardır (Edy, 2006: 80). Gazeteci için tarihsel bağlama oturtulmuş

bir haber yapmak, tarih bilgisini 'yorumlayan' bir otorite olmanın risklerini de içinde barındırır. Tarih bilgisinin çok katmanlı, polisemik doğası, gazeteciyi konumlandığı noktada tehlikeli bir pozisyona sürükler. Kolektif hafızadaki baskın tarih bilgisine alternatif bir bilgi üretme çabası, ana tarih anlatısından sapma anlamına geleceğinden, gazeteciyi zorlayan koşullar oluşabilir. Ancak ana akım medyanın, sıklıkla resmi tarihe alternatif haber yapma tercihi azdır ve bu tarz, alternatif habercilik mecralarında daha sık görülen bir tercihtir. Alternatif habercilik bir anlamda 'karşı-hafıza'ya yaşam alanı açar; özellikle güncel politik meselelerin kökleri hafızanın açılmamış, dile getirilmemiş travmatik yönleriyle açıklanmaya çalışılır.

Gazetelerde geçmiş bilgisi, iki ana mecrada gruplanır: Zaman zaman haber organizasyonları tarafından özel projeler oluşturularak, geçmiş stratejik olarak doğrudan konu edinilir ve projeler bu amaç için oluşturulur. Projeler, genel bir geçmişi izleyen retrospektif konuların, programların, özel yayınların, kitap ve kitap dizilerinin basım ve yayımını içerir (Zelizer, 2008a: 385). Geçmiş bilgisi, bazen de gazetecinin önceden oluşturduğu bilgiyi düzeltmesi, modifiye etmesini içeren bir süreçle gazetede yerini bulur. Zelizer'in Bhabba'dan ödünç aldığı terimle, gazetecilikte geçmiş bilgisi "çifte-zaman"lı (*double-time*)² bir sürece tabidir. Bu süreçte gazetenin konu edindiği haber, zaman içinde yeniden ele alınır ve daha önce atlanan ve kaçırılan detaylar güncellenir. Bu bağlamda gazeteci geçmişle zamansal olarak ikili bir bağ kurmuş olur. Bu aynı zamanda gazetede haber akışına ara verilmesi ve gazeteci ile çalıştığı organizasyonun akıştaki olası yanlışları tahmin etme ve düzeltmesine imkân verir. Bu sayede kolektif hafızanın en genel işlevi tekrarlanarak, geçmiş üzerine süregelen tartışmalarda geçici de olsa kısmi bir uyum yakalanmış olur (Zelizer, 2008a: 385).

Haberlerin içeriği dışında biçimi de hafıza ile kurulan ilişkiyi içerir. Biçim, gazetecilik içinde hafıza ile üç temel yolla birleşir: bazen haberler,

2 Bhabba, terimi ulus-inşa sürecinde ulus kurma söyleminin taşıdığı ikilemi anlatmak için kullanır. Ulus kendini bir yandan "yeni ve modern" olarak kurgularken, meşruiyet için bir yandan da köklerini asırlar öncesinde kurar. Bakınız Bhabba, Homi (1990). "DissemiNation: Time, Narrative, and the Margins of the Modern Nation" *Nation and Narration*. Homi Bhabba (der.) içinde. London: Routledge. 291-322.

formalite gereği geçmişle ilintilendirilir; böyle durumlarda biçim hafızayı gerektirir. Diğer bazı zamanlarda ise haberler geçmişle ilişkiyi davet eder niteliktedir ancak şimdi bir tutunma noktasıdır. Ve son olarak, bazen haberler geçmişteki bir olayı daha iyi anlamlandırabilmek için geçmişe hitap eder ancak bu durum gerekli olmadığı gibi çoğu zaman sarih de değildir. Böyle durumlarda biçim hafızaya izin verir (Zelizer, 2008b: 83). Haber formatının geçmişi doğrudan çağırıldığı ve hafızaya bağımlı olduğu türler, yukarıda da sözü edilen anma gazeteciliği (*anniversary journalism*) haberleri ya da ölüm ilanlarıdır. Haberin biçimsel özelliklerinin hafızayı davet ettiği türler ise tarihsel benzetmeler, geçmiş ve şimdiki doğrudan karşılaştırmalar ve görece “tarihsel” olayların soruşturulmasıdır. Burada gazetecinin geçmişle kurduğu ilişki “açıklayıcı” bir ilişkidir. Biçimin hafızaya izin verdiği ya da hafızanın habere sızdığı durumlar ise geçmişin haber içine sonradan akla gelen bir düşünce ya da bir iç ses olarak girmesidir. Güncel haberlerin anlaşılmasında her ne kadar geçmiş bilgisi önemli olmasa da gazeteciler bazı soruşturmalar yaparak şimdiki daha iyi anlatabilirler (Zelizer, 2008b: 84-85).

Medyanın hatırlamanın çerçevesini çizmesi ve anlık hafızayı oluşturma başarısı, sahip olduğu teknolojik avantajların ve diğer hafıza kurucularına (*mnemonic agents*) karşı ne kadar uzak ve izole olursa olsun her tür sosyal ve beşeri alana sızma başarısıdır. Özellikle televizyon, günümüzde en önemli hafıza yeri ve hafıza kurucu haline gelmiştir (Peri, 1999: 106-107). Televizyon ve diğer kitle iletişim araçları, devlet eliyle belirlenmiş, topluluğu kurucu sembolik olay ve ulus-kurucu mit (Smith, 1991) ve ritüelleri, döngüsel olarak tekrar etmek suretiyle ulusal topluluğa aynı anlam dünyası ve kodlar içinde kendini ‘hayal etme’ imkânı sağlar. Ulus-devletler çağında, merkezi gelenek baskınken küreselleşme çağında elektronik medya benzer bir işleve sahiptir (aktaran Sançar, 2007)

Medya; yerel kimliklerin, tarih, anlatı ve hafızayla ilintili diğer konuların inşasında önemli bir rol oynar. Güncel popüler ve kültürel deneyim alanında hafıza üretme ve hafızayı çerçeveleme konusunda sahip olduğu hegemonik güç, hafızada ortaya çıkardığı apaçık krizler ve ‘organize unutmaya’ teşvik için geliştirdiği formlar (Belanger, 2002: 69-92) düşünüldüğünde medyanın şimdi ve geçmişin gerçekliğini inşa etmedeki rolüne

ilgi göstermenin önemi ortaya çıkar. Eleştirel kitle iletişim teorilerinin hemen hepsinin değindiği ana temalardan biri, günümüzde medyanın 'gerçek' statüsü bahşetmediği olayların, gerçeklik statüsüne erişemediği ve kamusal gündemde yer bulamadığıdır. Şimdinin bilgisi için geçerli olan bu tespit geçmiş bilgisi için de geçerlidir. Kolektif hafızanın inşasında, medyanın eskiden olduğunu kabul ettiği ve nasıl olduğuna ilişkin ana anlatıyı saptadığı konular, tarihsel hafızanın bileşenleri olarak kabul görmektedir. Bu saptamanın dışına itilmiş olay ya da kişiler ise yok sayılmakta, marjinalleştirilmekte ya da ana anlatının verilerini destekleyecek biçimde resmedilmektedir.

Yine de medya tüketicisini medya ürünlerine maruz kalan edilgen bir kitle olarak düşünmek yanıltıcı olacaktır. Kitle iletişim aracı (*medium*) kolektifleştikçe (yani var olan ya da potansiyel kitlesi genişledikçe) bu izleyici grubunun kolektif hafızasını yansıtma oranı azalacaktır. Genelde belli bir kitabın okuyucuları ya da bir televizyon programının izleyicileri birbirine bağlı ve uyumlu yorumlayıcı bir topluluk (*cohesive interpretative community*) oluşturmazlar çünkü aynı medya metni farklı amaçlar için kullanılmaktadır (Kansteiner, 2002: 193).

Kitle iletişim araçlarının hafıza inşasındaki etkisini bu anlamda iki ana eğilimle açıklayabiliriz: zaten var olan olumlu/olumsuz geçmiş bilgisini pekiştirme ve alternatif geçmiş bilgisine karşı farkındalık yaratma. Kitle iletişim aracının izleyicisi ile sahip olduğu bilginin paralelliliği, izleyicinin güvenini artırıp bilişsel çelişkisini azaltırken; tersi durumda izleyicinin sahip olduğu karşı-hafızaya bağlılık ve inancı artmakta ve grubuna karşı pozitif önyargısı pekişmektedir.

Toplumun siyasal kùltürü sonucu geçmiş temsilleri hegemonik, özgürleşmiş ya da polemiksel olabilir (Liu ve Hilton, 2005: 542). Geçmişin tartışılma ve gündeme gelme biçimlerini bu noktada çoğunlukla medya belirler. Otoriter ve totaliter rejimlerin baskısı altındaki medya, tek sesli bir toplum ve gerçekliğin tek yönlü bir yorumunu sunmakla yükümlü kılınır. Bu noktada iktidarın tanzim ettiği ve dayattığı bir geçmiş algısını medya sadece yansıtır ve yeniden inşa eder. Buradaki geçmiş temsilleri hegemoniktir. Çođulculuđun ve çoksesliliğin hâkim olduğu toplumlar ise fragmanterdir ve farklı katmanlarda farklı geçmiş temsillerine rastlama olası-

lığı vardır. Burada geçmiş temsilleri özgürleşmiştir. Hegemonik bir tek doğrudan söz etmek olanaksızdır. Bu aynı zamanda geçmiş temsillerinin polemiksel olduğu anlamına da gelir; zira farklı gruplar arasında çatışan temsiller vardır. Medyanın buradaki rolü ise bu dinamik tartışma ve yeniden inşa sürecine dâhil olmak, farklı seslere alan açmak ve nihai sözü söylememeye dikkat etmektir.

Bu anlamda medyanın gerçeklik olarak kurguladığı ve kabul ettiği olguların niteliği düşünüldüğünde, geçmişin tartışılmasında ve geçmiş olayların yorumunda medyanın hegemonik gücü anlaşılabilir. Medya yapısal amneziyi³ (aktaran Rasmussen, 2002: 121) körükleyebilir. Bu süreç, seçici bir unutmaya/unutturmaya tekabül eder. Kimi olayların bilinçli biçimde seçilerek üstünün örtülmesi, yok sayılması yapısal amneziyi anlatır.

Sonuç

Kimlik inşası, geçmiş-şimdi-gelecek arasındaki kurgunun tutarlılığına bağlı bir “anlatı”dır. Kimliği bir “anlatı” olarak kurmak, bu tutarlılığı oluşturmayı vaat eden bir seçme, ayıklama ve ekleme sürecine düşer. Bu noktada yaşamlarımız, yaşadığımız olayların her gün farklı yorumlanmasından oluşan en hafif tabirle bir “öykü”, daha karmaşık bir ifadeyle de bir “kurgu”dur. Bu benzetme, tarihe gereksinim duyan herhangi bir kimliğe uyarlanabilir. Ulusal kimlik bunların başında gelmektedir. Modern ve yeni olarak kurgulandığı ölçüde, yüzünü geçmişe ve geleneğe dönmekte, geçmiş bilgisinin yapılandırılmış ve inşa edilmiş formlarına gereksinimi artmaktadır. Bu bağlamda, gecikmiş ve periferik ulus-inşa projelerinin geçmiş obsesyonu daha travmatik sonuçlara yol açabilmekte; hafızanın her türü, farklı oranlarda bastırılmışlığa ve sansüre maruz kalmaktadır. Kitle iletişimi, çoğu zaman bu sansürü, bir oto-sansür olarak içselleştirebilmekte, resmi tarih anlatısını hafızanın ana yapılandırıcısı olarak kitle-selleştirmektedir.

3 Malinowski, Radcliffe ve Brown tarafından kullanılan kavram için bakınız Rasmussen, Susan (2002). “The Uses of Memory.” *Culture & Psychology* 8(1): 113-129. Araştırmacı kaynak göstermiştir.

Kitle iletişim araçları, birer hafıza kurucu olarak güncel tarih tartışmalarına ve sosyal grupların tarihsel pozisyonlarına yön vermektedir. Devlet aklının sorgulanmaz doğrularına itaat, çoğu mecra tarafından içselleştirilen veya iradi olarak seçilen bir konum olmakta, geçmişin alternatif temsil-leri, güncel politik çekişmelere göre pozisyon belirlenilen araçsal tercihlere indirgenmektedir. Farklı iktidar odakları arasındaki hegemonik çekişme, karşı-hafızanın taleplerine duyarlılığının derecesini belirlemekte; çoğulcu bir geçmiş temsili, ilkesel bir tercih olmaktan çok güncel politik konumlanmalara göre şekillenen bir “sonuç” olmaktadır.

Kolektif hafızanın tarihi, hafıza kurucuların yaratıcılıkları ve hafıza tüketicilerinin yıkıcı çıkarları yanında kültürel geleneklerin sürekliliğini tanıyan, kültürel üretim ve tüketimin karmaşık sürecinin yeni şekli olarak düşünülebilir. Bu üç farklı tarihsel etmen arasındaki müzakereler, hafıza politikasının rekabetçi arenasında yükümlü olmanın kurallarını yaratır. Bu müzakerelerin inşası, bir yanda başarısızlığa uğramış kolektif hafıza inisiyatifleri bolluğu ve diğer tarafta başarıya ulaşmış birkaç kolektif hafıza inşasını birbirinden ayırmamıza yardım eder. Bu nedenle kolektif hafıza çalışmaları, özellikle medya algısı konusuna gelindiğinde iletişim ve medya çalışmaları alanının yöntemlerini benimsemeli ve geleneksel tarih yazımından postyapısal yaklaşımlara bir dizi yorumlayıcı aracı kullanmaya devam etmelidir (Kansteiner, 2002: 179).

Diğer bir deyişle, kolektif hafıza inşa etme amaçlı projelerin başarısı, özellikle bu projenin ana temalarının medya aracılığıyla yayılması hedeflendiğinde, medya türünün etkin kullanımına ve iletilen temanın okuyucu/izleyici/dinleyici üzerindeki etkilerinin etkin ölçülmesine bağlıdır. Bu süreçte ana akım medya teori ve yöntemlerinden eleştirel medya çözümlemesine bir dizi teorik ve pratik uygulama gündeme getirilebilir. Kolektif hafızayı meşgul eden herhangi bir konunun tarihsel izi, medya metinlerinde sürülebilir; karizmatik anılar, hafıza kurucular, hafıza mekân ve kişilerinin yaşadığı tarihsel dönüşüm, anlam kazanımı/yitimi/kayması bu metinlerde aranırken, medya metninin kendisinin tarihi de açığa çıkarılmış olur.

Medya metinlerindeki geçmiş bilgisinin toplumsal hafızada yer bulma biçimlerinin irdelenmesi, toplumsal hafızayı oluşturan malzeme-

nin içeriğini görmeyi sağlayacağı gibi farklı güç ilişkilerinin yapışökümünü de kolaylaştıracaktır. Bu anlamda, geçmişin mağdurlarının kendilerini ifade etmeleri, iktidar sahiplerinin geçmişi araçsallaştırma biçimlerinin sorgulanması ve hafızanın farklı kanallardan çoğulcu bir bakışla yeniden biçimlendirilmesi, hafıza çalışmalarının eleştirel bir perspektifle bu ilişkileri ele almasına bağlıdır. Kitle iletişiminin bu süreçteki etkisinin anlaşılması ise hafıza kurucu aktörlerin başında gelen iletişim araçlarının geçmiş bilgisini üretme, yönlendirme ve farklı geçmiş temsillerine mesafesinin çözümlenmesine bağlıdır.

Fransız antropolog Joel Candau, modern toplumlardaki hafıza obsesyonunu “*mnémotropisme*”⁴ kavramı ile açıklamakta ve *mnémotropisme*’in kaybetme karşısında ortaya çıkan anksiyeteyi yönetme konusunda kimliğin yaşadığı kapasitesizliğin neden olduğu bir sorun olduğunu belirtmektedir. Enformasyon, görüntü ve iz bolluğunun işgali altındaki toplumlarımızın, hafızayı iletme kapasitesi diğerlerine göre oldukça az oysa hafıza obsesyonu diğerlerinden kat kat fazladır. (Candou, 1998: 104-105) Kitle iletişim araçlarının fonksiyonu açısından bakıldığında varsayılanın aksi bir durumun söz konusu olduğu düşünülebilir. Kitle iletişim araçlarının mesajları yayma ve iletme kapasitesi düşünüldüğünde aslında hafızayı güçlendirici bir etki yaptıkları varsayılır; oysa mesaj yoğunluğu, Virilio’nun sözünü ettiği türden bir sanallaşma ve şizofreniye yol açar. Virilio’ya göre kitle iletişiminin yarattığı genelleşmiş görselleşme, sanallaşma denilen şeyin en belirgin özelliğidir ve sanal cemaatlere yol açmaktadır. Gerçek zamandaki görüntünün anlık niteliği karşısında söz (kelam) ortadan kalkmaktadır. Geçmiş, şimdi, gelecek şeklindeki eskiye ait üçlü süre sınıflandırmasının yerine bugün tele-varoluşun anındalığı geçmektedir. (Virilio, 2003: 71-113) Hız ve yoğunluk arttıkça, mesajla kurulan duygusal bağ azalmakta ve duyarsızlaşma artmaktadır. Kuşak hafızasının temel niteliği olan kümülatiflik ve olayla hatırlama arasındaki gerekli psikolojik mesafe sağlanamamaktadır.

4 *Mnemosyn*, Yunan mitolojisinde ‘Hatırlama Tanrıçası’nın adıdır. *Mnemo* sözcüğü bu kökten ‘hafıza’yı karşılamaktadır. *Tropisme* ise ‘yön vermek’ (*donner une direction*) anlamında kullanılan Yunanca kökenli, Fransızca bir sözcüktür. Botanik biliminde, bitkilerin ışık ve yerçekimi etkisiyle ‘bir yöne dönmesi’ni anlatır. *Mnémotropisme* burada mecazi olarak ‘hafızaya yönelme, yüzünü hafızaya dönme’ anlamında kullanılmaktadır.

Dolayısıyla kitle iletişim araçları biçim ve içerik özellikleriyle, bireysel ve toplumsal hafızanın niteliğini etkilemekte, modern kimliğin demirlenmesinde anahtar bir rol oynamaktadır. Geleneksel ilişkilerin kuşatıcılığı ve baskısı yanında koruyuculuğunun sağladığı durağanlık, modern toplumda yerini yüzergezer ve bağılantısız ilişkilere bırakmakta; köksüzlük, bireysel ve toplumsal sabitleme ihtiyacını artırmaktadır. Nostalji, retro-mania, geçmişin sürekli ve sorgusuz yüceltimi, bugünden kaçış ve geçmişe sığınma, kitle iletişiminin de aracılık ettiğı eğilimler haline gelmektedir.

Bu noktada, kitle iletişim araçlarının hafızanın kuruluğu açısından işlevlerini incelemek önemli bir gereksinim olarak ortaya çıkmaktadır. Aracın kendisinin taşıdığı mesajın ötesinde, kullanıcıların saik ve eğilimlerinin açığa çıkarılması, sadece geçmiş değıl şimdi ile kurulan ilişkinin niteliğini anlamak açısından da önemli gözükmetedir.

Kaynakça

- Achugar, Mariana (2008). *What We Remember, The Construction of Memory in Military Discourse*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Assmann, Jan (2001). *Kùltürel Hafıza*. Çev., Ayře Tekin. İstanbul: Ayrıntı.
- Bakhtin, Mikhail (2001). *Karnavaldan Romana*. Çev., Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı.
- Belanger, Anouk (2002). "Urban Space and Collective Memory: Analysing the Various Dimensions of the Production of Memory." *Canadian Journal of Urban Research* 1(11): 69-92.
- Berger, Peter ve Thomas Luckmann (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası*. Çev., Vefa Saygın Öğütle. İstanbul: Paradigma.
- Bilgin, Nuri (2008). "Geçmişin Araçsallaştırılması, Tarih ve Kolektif Bellek II." *Toplumsal Tarih* (174): 34-40.
- Candau, Joel (1998). *Mémoire et Identité*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Confino, Alon (1997). "Collective Memory and Cultural History: Problems of Method." *American Historical Review* 5(102): 1386-1403.
- Connerton, Paul (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar*. Çev., Alaaddin şenel. İstanbul: Ayrıntı.
- Coser, Lewis (1992). "The Revival of the Sociology of Culture: The Case of Collective Memory." *Sociological Forum* 2(7): 365-373.
- Edy, Jill A (2006). "Journalistic Uses of Collective Memory." *Journal of Communication* 2(49): 71-85.
- Fentress, James ve Chris Wickham (1992). *Social Memory*. Oxford: Blackwell.

- Gross, Toomas (2002). "Anthropology of Collective Memory: Estonian National Awakening Revisited." *Trames* 4(6): 342-354.
- Hutton, Patrick H (1993). *History as an Art of Memory*. Hannover, London: University Press of New England.
- Küchler, Susanne (2001). "The Place of Memory." *The Art of Forgetting*. Adrian Forty ve Susanne Küchler (der.) içinde. New York: Berg Publications. 53-73.
- Lang, Kurt ve G.Engel Lang (1989). "Collective Memory and the News." *Communication* (11): 123-129.
- Levy, Daniel (2002). "Memory Unbound: The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory." *European Journal of Social Theory* 1(5): 87-106.
- Licata, L., Klein O. ve R. Gély (2007). "Mémoire des conflits, conflits de mémoires: une approche psychosociale et philosophique du rôle de la mémoire collective dans les processus de réconciliation intergroupe." *Social Science Information* 4(46): 563-589.
- Liu, James H. ve Denis J Hilton (2005). "How the past weighs on the present: social representations of history and their role in identity politics." *British Journal of Social Psychology* (44): 537-556.
- Lukács, Georg (1982). *The Historical Novel*. London: Merlin Press.
- Kansteiner, Wulf (2002). "Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies." *History and Theory* 2 (41): 179-197.
- Nora, Pierre (2006). *Hafıza Mekânları*. Çev., Mehmet Emin Özcan. Ankara: Dost.
- Olick, Jeffrey (1999). "Collective Memory: The Two Cultures." *Sociological Theory* 3(17): 333-348.
- Peri, Yoram (1999). "The Media and Collective Memory of Yitzhak Rabin's Remembrance." *Journal of Communication* (49): 106-124.
- Rasmussen, Susanne (2002). "The Uses of Memory." *Culture&Psychology* 1(8): 113-129.
- Rigney, Ann (2005). "Plenitude, Scarcity and the Circulation of Cultural Memory." *Journal of European Studies* 1(35): 11-28.
- Sancar, Mithat (2007). *Geçmişle Hesaplaşma, Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim.
- Santos, Myrian Sepulveda (2001). "Memory and Narrative in Social Theory: The Contributions of Jacques Derrida and Walter Benjamin." *Time and Society* 2/3(10): 163-189.
- Smith, Anthony (1991). *National Identity*. Nevada: University of Nevada Press.
- Virilio, Paul (2003). *Enformasyon Bombası*. Çev., Kaya Şahin. İstanbul: Metis.
- Zelizer, Barbie (1992). *Covering the Body: The Kennedy Assassination, The Media and the Shaping of Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zelizer, Barbie (2008a). "Journalism's Memory Work." *Media and Cultural Memory*. Astrid Erll, Ansgar Nünning (der.) içinde. Berlin, NY: Walter de Gruyter. 379-389.
- Zelizer, Barbie (2008b). "Why memory's work on journalism does not reflect journalism's work on memory?" *Memory Studies* 1(1): 79-87.

